

τική ἐνέργεια, ἄμεση πνευματική ἐνόραση — ἡ ἔμμεση διασκεπτική (Discursive) Σκέψη, στὸ νόημα τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Ἀριστοτέλη, εἶναι οὐσιαστική ἰδιότητα μόνο τῶν πεπερασμένων πνευματικῶν ὄντων καὶ ὄχι τοῦ Θεοῦ — τοῦ ἀπείρου Πνεύματος — ἀπειρη ζωὴ, ἀπειρη ὁμορφιά, ἀπειρη εὐδαιμονία, ἀπειρη, ἄυλη, ἀφθαρτη, ἀθάνατη κι' αἰώνια οὐσία.

Στὰ ὕψη αὐτὰ τῆς Θεολογίας τοῦ Ἀριστοτέλη (Μεταφυσικῆς Λ), ὅπως καὶ στὰ ὕψη τῆς Θεολογίας τοῦ Πλάτωνος, στὸ μέρος τῆς δημιουργίας τοῦ Κόσμου ἀπὸ ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ (Τιμ. 29 — 30), στὸ μέρος τῆς διμιλίας τῆς Διοτίμας στὸ Συμπόσιο, ὡς καὶ στὸ μέρος τῆς θέας τῶν οὐρανοδρομιῶν τῶν θεῶν στὸ Φαῖδρο ἡ Ἀνθρώπινη Ψυχὴ αἰστάνεται ν' ἀποχωρίζεται καὶ νὰ ἀπολευθερώνεται ἀπὸ κάθε ὑλικὸ καὶ γήινο καὶ χρονικὸ στοιχεῖο καὶ ἄυλη, ὅπως εἶναι στὴν ἀληθινὴ αἰώνια οὐσία της, νὰ φτερώνεται καὶ νὰ πετάει στοὺς οὐρανοὺς τῆς Αἰωνιότητος, τῆς Ἀθανασίας καὶ τῆς Θεότητος. Τὸ δημιουργικὸ πνεῦμα τοῦ Ἀνθρώπου, ὡς ἀπειροελάχιστο μέρος τοῦ ἀπείρου, παγκόσμιου καὶ παναιώνιου Πνεύματος, τοῦ Θεοῦ, μᾶς ἀνεβάζει στὸ Θεό. Ἡ ζωὴ τοῦ Ἀνθρώπου μέσα στὸν ἀπειρο Κόσμο καὶ τὸν ἀπειρο Χρόνο δὲν ἔχει κανένα ἀπολύτως νόημα, καμμιά ἀπολύτως ἀξία, ἔξω καὶ μακριὰ ἀπὸ τὸ Πνεῦμα. Τὸ Πνεῦμα εἶναι ἡ μόνη πραγματικὴ πηγὴ ὄλων τῶν ἀληθινῶν παγκοσμίων καὶ παναιώνιων ἀξιῶν. Μόνο τὸ Πνεῦμα ὑπάρχει στὸν Κόσμο καὶ τίποτ' ἄλλο. Τὸ Πᾶν εἶναι τὸ Πνεῦμα καὶ μόνο τὸ Πνεῦμα καὶ ἡ Φύση, ὡς μορφή τοῦ Πνεύματος καὶ ἀληθινὸ στὸ βάθος Πνεῦμα. Καὶ τὸ ἀπόλυτο ἀπειρο κι' αἰώνιο δημιουργικὸ Πνεῦμα εἶναι μόνο ὁ Θεός.

III. ΜΕΤΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ.

1. ΣΤΩ·Ι·ΚΟΙ. Ἡ περίοδος τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας τῆς ὕστερ' ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη ἐποχῆς εἶναι περίοδος κατάπτωσης καὶ παρακμῆς τοῦ ὑψηλοῦ φιλοσοφικοῦ πνεύματος τοῦ καλοῦ καιροῦ τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ. Στὴν Ἑλληνικὴ Φιλοσοφία τῆς περιόδου αὐτῆς εἶναι ὀλοφάνερα τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἐπίδρασης τοῦ πνεύματος τῆς Ἀνατολῆς, ποὺ ἦταν τὸ φυσικὸ ἐπακολούθημα τῆς ἐπαφῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ Κόσμου μὲ τὸν κόσμο τῆς Ἀσίας ὕστερ' ἀπὸ τὶς κοσμοϊστορικὲς κατακτήσεις τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Τὰ δύο κύρια χαρακτηριστικὰ τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ψυχῆς τοῦ Ἀσιατικοῦ Κόσμου εἶναι ὁ Ὑλισμὸς καὶ ὁ Μυστικισμὸς. Καὶ ἡ ἐπίδραση τοῦ Ὑλισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς εἶναι ὀλοφάνερη στὴ Φιλοσοφία τῶν Στωϊκῶν καὶ τῶν Ἐπικουρείων, ὅπως ἐπίσης εἶναι ὀλοφάνερη ἡ ἐπίδραση τοῦ Ἀσιατικοῦ Μυστικισμοῦ στὴ Φιλοσοφία τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ.

Ἡ κοσμοθεωρία τοῦ Στωϊκισμοῦ εἶναι μονιστικὴ (μονιστικὸς Ὑλισμὸς,) πανθειστική, δυναμική. Ὁ πανθεισμὸς τῶν Στωϊκῶν δὲν εἶναι ὁ Πανθεισμὸς τοῦ ὑπερβατικοῦ θεοῦ τοῦ Θεϊσμοῦ τῆς κλασσικῆς περιόδου τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας, ἀλλ' ὁ Πανθεισμὸς σὲ καθαρὸ ὑλιστικὸ νόημα.

Ἐκεῖνο ποὺ οὐσιαστικὰ χαρακτηρίζει τὴ θεολογία τοῦ Σωκράτη, τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ἀριστοτέλη, εἶναι τὸ νόημά της τοῦ Θεοῦ, ὡς ὑπερβατικοῦ, ὑπερκοσμικοῦ θεοῦ. Στὴ θεολογία ὅμως τῶν Στωϊκῶν ὁ Θεὸς καὶ ὁ ὑλικὸς Κόσμος ταυτίζονται ἀπόλυτα. Ὁ Θεὸς τῶν Στωϊκῶν εἶναι ἡ Φύση. Ἡ Φύση, ὡς ἐνιαῖος παγκόσμιος ὁργανισμὸς ὕλης με ζωή. Τὸ Σύμπαν, στὸ νόημα τῶν Στωϊκῶν, εἶναι ἓνας παγκόσμιος ὁργανισμὸς ὑλικοῦ δυναμισμού κι' ἐνεργητισμοῦ, ὑλικῆς ζωῆς («ἐν ζῶον ὁ κόσμος μίαν οὐσίαν καὶ ψυχὴν ἐπέχον»). Δοκεῖ δ' αὐτοῖς ἀρχὰς εἶναι τῶν ὄλων δύο, τὸ ποιοῦν καὶ τὸ πάσχον. Τὸ μὲν οὖν πάσχον, εἶναι τὴν ἄποιον οὐσίαν τὴν ὕλην· τὸ δὲ ποιοῦν, τὸν ἐν αὐτῇ λόγον τὸν θεόν. Τοῦτον γὰρ ὄντα αἰδίδιον διὰ πάσης αὐτῆς (τῆς ὕλης Σ.Σ.) δημιουργεῖν ἕκαστα... Οὐσίαν δὲ φασὶ τῶν ὄντων ἀπάντων τὴν πρώτην ὕλην, ὡς καὶ Χρῦσιππος... καὶ Ζήνων. Ὑλὴ δὲ ἐστὶν ἐξ ἧς ὅτιδηποτοῦν γίνεται» (Διογ. Λαερτ. Ζήν. 134 καὶ 150). Ὅλο τὸν Κόσμο διαπερνᾷ μιὰ λεπτότατη αἰθέρια ὕλη, ἓνα πνεῦμα, ποὺ ἡ οὐσία του εἶναι καθαρὰ ὑλικὴ «πῦρ τεχνικόν, πνεῦμα νοερόν καὶ πυρῶδες, πνεῦμα ἐνθερμον, πνεῦμα διὰ πάντων διεληλυθὸς καὶ παντ' ἐν ἑαυτῷ περιέχον» (Ἀπόσπ. Στωϊκ. Ἐκδ. Arriani B. 1051).

Τὸ ὑλικὸ αὐτὸ παγκόσμιο «πνεῦμα», στὰ μάτια τῶν Στωϊκῶν, εἶναι ὁ Θεός. Κατὰ τὸ Διογ. Λαέρτιο (αὐτόθ. 147) ὁ θεὸς τῶν Στωϊκῶν εἶναι «ζῶον ἀθάνατον, λογικόν, τέλειον, ἢ νοερόν ἐν εὐδαιμονίᾳ, κακοῦ παντὸς ἀνεπίδεκτον, προνοητικόν κόσμου τε καὶ τῶν ἐν κόσμῳ· μὴ εἶναι ἀνθρωπόμορφον. Εἶναι δὲ τὸν μὲν, δημιουργόν τῶν ὄλων, καὶ ὥσπερ πατέρα πάντων· κοινῶς τε, καὶ τὸ μέρος αὐτοῦ τὸ διήκον διὰ πάντων.»

Τὸ νόημα αὐτὸ τῆς νατουραλιστικῆς καὶ ὑλιστικῆς θεολογίας τῶν Στωϊκῶν διαφωτίζεται ξάστερα καὶ ὀλόφωτα ἀπὸ πολλοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς. Κατὰ τὸ Θεοδώρητο οἱ Στωϊκοὶ «σωματοειδῆ τὸν θεὸν ἔφασαν εἶναι» (Arriani 1028). Κατὰ τὸν Ἰππόλυτο («ἀρχὴν θεὸν πάντων σῶμα ὄντα τὸ καθαρώτατον διὰ πάντων διήκειν τὴν πρόνοιαν αὐτοῦ» (Arriani 1029) καὶ κατὰ τὸν Ὀλυμπιόδωρο οἱ Στωϊκοὶ «σῶμα τὸν θεὸν ὑπέλαβον» (Αὐτόθ. 1030). Καὶ ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς λέγει: «Στωϊκοὶ σῶμα τὸ πᾶν δογματίζοντες καὶ αἰσθητὸν τοῦτον τὸν κόσμον θεὸν νομίζοντες» (αὐτόθ. 1026).

Ὁ Θεὸς τῶν Στωϊκῶν εἶναι ὁ παγκόσμιος Λόγος. Καὶ ὁ παγκόσμιος Λόγος, στὸ νόημά τους, εἶναι ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ μετὰ τὴν Εἰμαρμένη. Μὲ ἄλλους λόγους οὐσιαστικὴ ἰδιότητά του δὲν εἶναι ἡ Ἐλευθερία. Ἡ Εἰμαρμένη εἶναι «ὁ λόγος καθ' ὃν ὁ κόσμος διεξάγεται» (Διογ. Λαερτ. αὐτόθ. Ζ. 149).

Ἡ μεταφυσικὴ αὐτῆ τῶν Στωϊκῶν, πρέπει νὰ διευκρινιστῇ καὶ τονιστῇ, φανερώνει ἔλλειψη βάθους καὶ ξαστεριάς καὶ τελεία σύγχυση τῶν φιλοσοφικῶν ἐννοιῶν. Καὶ ἡ σύγχυση αὐτῆ εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ τρανὲς ἀποδείξεις τῆς κατάπτωσης καὶ τῆς παρακμῆς τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας στὴν ἐποχὴ τοῦ Στωϊκισμοῦ. Ἡ μεταφυσικὴ αὐτῆ θέτει στὴ φιλοσοφικὴ Σκέψη πολλὰ σοβαρότατα ἐρωτήματα. Κι' ἐν' ἀπὸ τὰ ἐρωτήματα αὐτὰ εἶναι τὸ ἐρώτημα: Πῶς συμβιβάζεται ἡ ὑλιστικὴ κοσμοθεωρία τῶν Στωϊκῶν μετὰ τὴν θεωρία τους τῆς Θεῆς Προνοίας; Ἡ ἰδέα τῆς Θεῆς Προνοίας ἔχει θέση μόνον μέσα στὶς σφαῖρες τῆς σπιριτουαλιστικῆς ἢ ἰδεαλιστικῆς θεϊστικῆς κοσμο-

θεωρίας, πού διακρίνει τὸ Θεὸ ἀπὸ τὸν Κόσμο καὶ τὸ Θεὸ θεωρεῖ ὡς καθαρὸ Πνεῦμα, τελείως ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὴν ὕλη, καὶ μὲ φυσικὴ ἰδιότητα τῆς Θεῖας Πρόνοιας. Μόνο τὸ Πνεῦμα προνοεῖ. Ἡ Πρόνοια εἶναι οὐσιαστικὴ ἰδιότητα μόνο τοῦ Πνεύματος καὶ ποτὲ τῆς ὕλης. Ἡ ὕλη εἶναι νεκρὴ οὐσία καὶ δὲν ἔχει τὴν ἰδιότητα τῆς Συνείδησης — Πρόνοιας. Ἡ Συνείδηση — Πρόνοια εἶναι οὐσιαστικὴ ἰδιότητα μόνο τῆς Ζωῆς — Συνείδησης, Συνείδησης πνευματικῆς. Καὶ ἡ Θεῖα Πρόνοια εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς οὐσιαστικὰς ἰδιότητες τοῦ Θεοῦ, ὡς ἀπολύτου Πνεύματος, στὸ νόημα τῆς θεολογίας τοῦ Θεϊσμοῦ. — Ἡ θεωρία τῆς Θεῖας Πρόνοιας εἶναι σὲ ἀπόλυτη ἁρμονία μόνο μὲ τὴν σπυριτουαλιστικὴ καὶ ἰδεαλιστικὴ κοσμοθεωρία καὶ ὄχι μὲ τὴν ὕλιστικὴ κοσμοθεωρία. — Οἱ Στωϊκοὶ ὁμῶς νοοῦν τὸ Θεὸ μόνο ὡς ὕλικό, ὡς «σῶμα» καὶ μάλιστα ὡς «καθαρώτατον σῶμα». Ὁ Θεός, στὸ νόημά τους, εἶναι ἡ ὕλικὴ Φύση, ὁ ὕλικὸς Κόσμος. Ἀλλ' ὁ νόμος ὅλων τῶν νόμων τῆς ὕλης καὶ τοῦ ὕλικου Κόσμου εἶναι ὁ νόμος τῆς Εἰμαρμένης, τῆς φυσικῆς Ἀνάγκης, τῆς Μοίρας. Ἡ Πρόνοια ὁμῶς προὑποθέτει τὴν Συνείδηση, τὴν Ἐλευθερίαν, τὴν Ἀγαθότητα, τὴν Ἀγάπην. Ἀλλ' ἡ Συνείδηση, ἡ Ἐλευθερία, ἡ Ἀγαθότητα, ἡ Ἀγάπη, εἶναι οὐσιαστικὰς ἰδιότητες μόνο τοῦ Πνεύματος καὶ ὄχι τῆς ὕλης. Ἡ πρὸ πάντων σύγχυσις ἐξηγιέται μόνο ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ Ἀσιατικοῦ Ὑλισμοῦ ἀπάνω στὴ Φιλοσοφία τῶν Στωϊκῶν. Ἡ μεταφυσικὴ (σωστότερα ἢ φυσικὴ) τοῦ Στωϊκισμοῦ στὴν πραγματικότητά ἀποκαλύπτει, σὲ ποιά βάραιρα καὶ ποιά χάη ἔχει πέσει στὴν ἐποχὴ αὐτὴ ὁ Ἑλληνικὸς Κόσμος, τὸ Ἑλληνικὸ Πνεῦμα, ἡ Ἑλληνικὴ Φιλοσοφία.

2. ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΥΡΕΙΟΙ. Ἡ μεταφυσικὴ κοσμοθεωρία τοῦ Ἐπίκουρου καὶ ὅλων τῶν Ἐπικουρείων εἶναι ἡ κοσμοθεωρία τοῦ μονιστικοῦ μηχανιστικοῦ Ὑλισμοῦ. Ἀποκορύφωμα τοῦ Ὑλισμοῦ πάντα ὁ Ἀθεϊσμός. Καὶ ὁ Ἀθεϊσμός εἶναι ἡ πεμπτούσια τοῦ Ἐπικουρισμοῦ.

Ὁ Θεός, στὸ νόημα τοῦ Θεϊσμοῦ, ὡς καθαρὸ πνεῦμα δὲν ἔχει καμμιά ἀπολύτως θέση μέσα στὸν κόσμον τῆς ὕλιστικῆς Φιλοσοφίας τοῦ Ἐπίκουρου καὶ τῆς φιλοσοφικῆς Σχολῆς του. Ὁ Λουκρήτιος μάλιστα, ὁ ἀρχιερέας τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Ἐπικουρισμοῦ, στὸ περίφημο φιλοσοφικὸ ποίημά του «Γιὰ τὴ φύση τῶν πραγμάτων» («*de rerum natura*») δίνει τὴν τελειότερη ἔκθεσι τῶν θεωριῶν τοῦ Ἐπικουρισμοῦ καὶ ἀναπτύσσει δξύτατη καὶ δορυτάτη πολεμικὴ ἐναντίον τῆς κοσμοθεωρίας τοῦ Θεϊσμοῦ (II. 1090 — 1104, V. 91 — 379).

Οἱ Ἐπικουρεῖοι ὡς τόσο αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκη νὰ μιλήσουν γιὰ θεούς. Δέχονται τὴν ὑπαρξὴ θεῶν. Ἀλλ' οἱ θεοὶ τους εἶναι αἰθέρια ὄντα ἀπὸ λεπτότατα ἄτομα, δὲν ἔχουν κανένα ἀπολύτως ἐνδιαφέρον γιὰ τὶς τύχες τῶν θνητῶν ἀνθρώπων καὶ τὴν πορεία τοῦ Κόσμου καὶ ζοῦν μακάρια ζωὴ «ἐν κόσμῳ καὶ μετακοσμίῳ, ὃ λέγομεν μεταξὺ κόσμων διάστημα» (Διογ. Λαερτ. X. 89). Τὸν Κόσμον, κατὰ τοὺς Ἐπικουρεῖους, διέπουν μόνο οἱ παγκόσμιοι καὶ παναιώνιοι μηχανικοὶ νόμοι τοῦ ὕλικου φυσικοῦ Σύνπαντος.

Ἡ μεταφυσικὴ κοσμοθεωρία τοῦ Ἐπικούρου καὶ ὄλων τῶν μαθητῶν του εἶναι τὸ ἀποκορύφωμα τοῦ κράτους τοῦ Ζόφου τοῦ ἀπολύτου Μηδενισμού. Ὁ ἄνθρωπος, στὰ μάτια τους, δὲν εἶναι παρὰ ἓνα σκουληκι τῆς Γῆς καὶ ἀπολύτως τίποτ' ἄλλο. Ἐνα σκουληκι τῆς Γῆς, ποὺ δὲν πρέπει μάλιστα νὰ φοβᾶται τὸ Θάνατο! Μοίρα του ἢ μοίρα τοῦ σκουληκιοῦ, τὸ Μηδὲν καὶ μόνο τὸ Μηδέν!

Καὶ ἡ Φιλοσοφία τοῦ Ἐπικούρου καὶ ὅλης τῆς Σχολῆς του εἶναι τρανὴ ἀπόδειξη τῆς τρομερῆς κατάπτωσης καὶ παρακμῆς τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας στὴν περίοδο οὗτῃ. Τῇ Φιλοσοφίᾳ τοῦ Ἐπικουρισμοῦ δὲ φωτίζει κανένα φῶς, καμμιά ἀχτίνα μεταφυσικῆς ἐλπίδας γιὰ τὴ μοίρα καὶ τὸ μέλλον τοῦ Ἑλλήνων ὕστερ' ἀπὸ τὸ Θάνατο. Εἶναι ἡ Φιλοσοφία τοῦ κράτους τοῦ Ζόφου τοῦ ἀπολύτου Μηδενισμού.

3. ΠΛΩΤΙΝΟΣ. Ἡ μεταφυσικὴ τοῦ Πλωτίνου ἐνὸς ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα μεταφυσικὰ πνεύματα ὅλου τοῦ Κόσμου καὶ ὄλων τῶν ἐποχῶν, — στὰ ὕψη τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλη — εἶναι ἡ τελευταία ἀναλαμπὴ τοῦ ἡλίου τοῦ ὑψηλοῦ μεταφυσικοῦ πνεύματος τοῦ Ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ Κόσμου τοῦ καλοῦ καιροῦ πρὶν βυθιστῆ στὴ Νύχτα καὶ στὰ Σκοτάδια σειρᾶς αἰώνων. Κορυφὴ τῆς μεταφυσικῆς τοῦ Πλωτίνου εἶναι ἡ θεολογία του. Καὶ ἡ θεολογία τοῦ Πλωτίνου ἐχάρισε σ' ὅλη τὴν Ἀνθρωπότητα μιὰ ἀπὸ τὶς ὑψηλότερες ἐννοίες τοῦ Θεοῦ, ποὺ ἐγνώρισε ὡς σήμερα ὅλος ὁ Κόσμος.

Ἡ μεταφυσικὴ κοσμοθεωρία τοῦ Πλωτίνου εἶναι ἡ κοσμοθεωρία τοῦ ἀπολύτου μονιστικοῦ Σπιριτουαλισμοῦ καὶ τοῦ ἀπολύτου Θεϊσμοῦ.

Τὸ Πᾶν, στὸ φῶς τῆς μεταφυσικῆς τοῦ Πλωτίνου, ἐδημιουργήθη ἀπὸ τὸ Θεὸ καὶ κατὰ τὸ σύστημα τῆς Ἀπορροῆς. Ὁ Θεὸς εἶναι τὸ ἀπόλυτο Ὄν, ἡ ἀπόλυτη ἐνότητα καὶ ταυτότητα τοῦ Σύμπαντος, ἀπάνω ἀπὸ τὸ Ὑποκείμενο καὶ τὸ Ἀντικείμενο, τὸ Πνεῦμα καὶ τὴ Φύση, μ' ἓνα λόγο τὸ Ὑπερόν («ἐπέκεινα νοῦ καὶ ἐπέκεινα οὐσίας»).

Ὁ Θεός, στὸ νόημα τοῦ Πλωτίνου, εἶναι ἡ πρώτη ἀρχὴ καὶ πηγὴ τοῦ Σύμπαντος, ἀλλὰ δὲν ταυτίζεται μὲ τὸ Σύμπαν. Εἶναι ἔξω καὶ ἀπάνω ἀπὸ τὸ Σύμπαν («γεννητικὴ ἢ τοῦ ἐνὸς φύσις οὐσα τῶν πάντων οὐδὲν ἐστίν» (Ἐννεαδες)).

Ἡ Μεταφυσικὴ τοῦ Πλωτίνου ὑψώνεται στὶς αἰώνιες κορυφές τῆς ὑψηλῆς κλασσικῆς Μεταφυσικῆς τοῦ αἰώνιου Ἑλληνισμοῦ καὶ στὰ αἰώνια αὐτὰ ὕψη ξαναβρίσκει τὶς δυὸ ὑπέριστες ἀρχές τῆς Ἑλληνικῆς Μεταφυσικῆς, τὴν ἀρχὴ τῆς ἀπόλυτης ἐνότητας καὶ ταυτότητας τοῦ Σύμπαντος, τοῦ Ὄντος (Σύμπαντος), καὶ τὴν ἀρχὴ τῆς ὑπερβατικότητας τοῦ Θεοῦ τῆς θεολογίας τοῦ Σωκράτη, τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλη. Ὁ Πλωτίνος, θεωρεῖ τὸ Ὑπερόν, ὡς ὑπερβατικό, ὑπερκοσμικό, ὑπερφυσικό. Καὶ ὁ Πανθεϊσμός του εἶναι πανθεϊσμός σὲ νόημα καθαρὰ σπιριτουαλιστικὸ καὶ ἰδεαλιστικὸ (Πανπνευματολογισμός).

Ὁ Θεός, τὸ Ἐν, στὸ νόημα τοῦ Πλωτίνου, εἶναι τὸ Ἀπόλυτο (τὸ ἀπόλυτο Ὄν), ἡ ἀπόλυτη ὄντολογικὴ καὶ ἠθικὴ Παντελειότητα — Ἐξω ἀπὸ τὴν ἀπόλυτη ἐνότητα καὶ ταυτότητα τοῦ Σύμπαντος δὲν ὑπάρχει καὶ δὲ

ζει, οὔτε εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ καὶ νὰ ζήσῃ ἀπολύτως τίποτα — Ὡς ἀπόλυτη Τελειότητα ὁ Θεὸς ἔχει ἀπόλυτη αὐτάρκεια. Κλείνει μέσα του τὰ πάντα καὶ ὡς ὄντως ὄν ἀπάνω ἀπὸ τὰ πάντα δὲν ἔχει καμμιά ἀπολύτως ἀνάγκη ἀπὸ τίποτα. Δὲν ἔχει ἀνάγκη παρὰ μόνο ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ του.

Ὁ Θεός, ὡς ἡ ἀπόλυτη, ἀπὸ ὄντολογικὴ ἀποψη, Τελειότητα, εἶναι ἀπειρη δύναμη ἐνεργητισμοῦ καὶ δημιουργικότητος καὶ ἡ πρώτη ἀρχὴ καὶ αἰτία τῆς δημιουργίας τοῦ Σύμπαντος. Ἡ θεολογικὴ σκέψις τοῦ Πλωτίνου φτάνει ἐδῶ στὰ ὕψη τῆς θεολογίας τοῦ Πλάτωνος καὶ ἐνορᾷ τὴ δημιουργία ὅλου τοῦ Κόσμου ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς Παναγαθιότητος τοῦ Θεοῦ (Πλάτ. Τιμ. 29 — 30).

Ἡ ὑψιστὴ στιγμή τοῦ Ὑπερόντος εἶναι ἡ στιγμή τῆς ἀπόλυτης πληρότητας, αὐτάρκειας καὶ τελειότητός του. Καὶ ἡ στιγμή αὕτη εἶναι ἡ στιγμή τῆς Δημιουργίας ἀπὸ ξεχείλισμα ἀγαθότητος καὶ ἀγάπης. Ὁ ἔρωσ τῆς Δημιουργίας καὶ ἡ θέλησις τῆς Δημιουργίας ἀπὸ ἔρωτα εἶναι ἡ κορυφὴ ὅλων τῶν κορυφῶν τοῦ Ἀπολύτου καὶ τῆς Ζωῆς. Ἡ Ζωὴ ἐνορᾷται ὡς ξεχείλισμα («ὑπερροή») τοῦ Ἀπολύτου, ὡς μορφὴ καὶ ἐνσάρκωσις καὶ αὐτούσιο σῶμα τοῦ Ἀπολύτου!

Ἡ θεολογία τοῦ Πλωτίνου φτάνει ὡς τὰ ὕψη τῆς θεολογίας τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ θεωρεῖ τὸ Θεὸ, στὸ νόημα τῆς τελευταίας, ὡς «πρῶτον κινουῦν ἀκίνητον». Ὁ Θεὸς τοῦ Πλωτίνου κινεῖ τὸ Σύμπαν, ὅπως καὶ ὁ θεὸς τοῦ Ἀριστοτέλη, τελείως ἀκίνητος. Ἡ Δημιουργία τοῦ Σύμπαντος, κατὰ τὴ θεολογία τοῦ Πλωτίνου, εἶναι ἡ ἀχτινοβολία τοῦ φωτός τοῦ ἡλίου τοῦ Ἀπολύτου, ποὺ ἀπορρέει καὶ ξεχύνεται ἀπὸ τὸ Ἀπόλυτο χωρὶς αὐτὸ νὰ ταράζεται καὶ νὰ σαλεύῃ καὶ στὸ ἐλάχιστο. Τὸ φῶς αὐτὸ τῆς ἀχτινοβολίας τοῦ Ἀπολύτου καὶ τῆς δημιουργίας τοῦ Κόσμου πηγάζει ἀπὸ τὴν πρώτη πηγὴ του, τὸ Ἀπόλυτο, ἀκριβῶς τὸ ἴδιο ὅπως τὸ φυσικὸ φῶς ξεχύνεται ἀπὸ τὴν πρώτη πηγὴ του, τὸν ἥλιο τῆς φυσικῆς Δημιουργίας.

Τὸ Ἔν, τὸ Ὑπερόν, ὁ Θεός, στὸ νόημα τοῦ Πλωτίνου, ὡς πρώτη ἀρχὴ καὶ αἰτία καὶ πηγὴ τῆς δημιουργίας τοῦ Σύμπαντος, εἶναι ἀπάνω ἀπ' ὅλα τὰ δημιουργήματά του, ἀπάνω ἀκόμα καὶ ἀπὸ τὸ Νοῦ, τὴν πρώτη δημιουργία του, καὶ ἀπὸ τὴν Ψυχὴ, τὴ δεύτερη δημιουργία του. Ἀπάνω ἀπὸ τὸ Νοῦ καὶ τὴν Οὐσίαν («ἐπέκεινα νοῦ καὶ ἐπέκεινα οὐσίας») ὁ Θεός εἶναι ἀπάνω καὶ ἀπ' ὅλους τοὺς προσδιορισμούς του καὶ ὅλες τὶς μορφὰς τοῦ ὄντος καὶ τοῦ Νοῦ καὶ τῆς Ψυχῆς καὶ συνεπῶς ἀπάνω καὶ ἀπὸ τὴ Σκέψις καὶ τὴ Γνώσις.

Ἀπάνω ἀπὸ κάθε σκέψις καὶ κάθε γνώσις ὁ Θεός δὲν ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ τὴ Γνώσις. Ἡ γνώσις εἶναι κάτι τὸ δευτερώτερο. Τὸ πρῶτο εἶναι ἡ πηγὴ τῆς Γνώσις, ὁ Νοῦς, τὸ πρῶτο φῶς τοῦ ἡλίου τῆς Θεότητος, τῆς πρώτης πηγῆς τοῦ ἀπολύτου ἀπείρου καὶ αἰώνιου θείου φωτός. Ἡ θεολογία τοῦ Πλωτίνου ἀρνιέται καὶ ξεπερνάει τὴ θεωρία τῆς θεολογίας τοῦ Ἀριστοτέλη γιὰ τὸ Θεὸ ὡς «νόησιν νοήσεως» καὶ τὸ Θεὸ θεωρεῖ ὡς «ὑπερνόησιν» (Ἐνν. 6. 8. Creuzer σελ. 1375). Τὸ «γνώθι σαυτόν», ἡ Αὐτοσυνείδησις, ἰσχύει μόνο γιὰ τὰ πολλά, τὰ δημιουργήματα τοῦ Ἐνός, καὶ ὄχι γιὰ τὸ Ἔν, τὸ Ἀπό-

λυτο. Τὸ Ἐν, τὸ Ἀπόλυτο, δὲ χρειάζεται τὴν αὐτοσυνείδηση. Εἶναι ὁ ἀπόλυτος, ἄπειρος κι' αἰώνιος Λόγος, ἄπειρη πνευματικὴ ἐνόραση, ὁ ἄπειρος πνευματικὸς ἥλιος, ποὺ φωτίζει τὸ Σύμπαν στὴν Αἰωνιότητα.

Ὁ Θεός, στὸ νόημα τῆς θεολογίας τοῦ Πλωτίνου, ὡς τὸ Ὑπερόν, ἀπάνω ἀπὸ τὸ Νοῦ, τὴ Σκέψη καὶ τὴ Γνώση, εἶναι, γιὰ τοὺς ἴδιους λόγους, ἀπάνω καὶ ἀπὸ τὸ Λόγο, ὡς ἔκφραση καὶ ρῆμα. Εἶναι ἄσρητος. Οἱ ἀληθινοὶ προδιορισμοὶ τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὴ θεολογία τοῦ Πλωτίνου, εἶναι μόνο ἀρνητικοί. — Ὁ Πλωτῖνος εἶναι ὁ πατέρας τῆς ἀρνητικῆς Θεολογίας, ποὺ εἶχε μεγάλη ἀνάπτυξη κυρίως στὸ Νεώτερο Εὐρωπαϊκὸ Κόσμο (N. Cusanus, Bonivillus, N. Taurellus). Ἐπίσης ὁ Θεός εἶναι ἀπάνω καὶ ἀπὸ τὴ διασκεπτικὴ ἢ διαλεκτικὴ Σκέψη. Κατὰ τὸν Πλωτῖνο, ὁ Ἄνθρωπος ἀνεβαίνει στὸ Θεὸ ὄχι μὲ τὴ Διαλεκτικὴ, ἀλλὰ μ' ἓνα εἶδος πνευματικῆς ἐπαφῆς στὴν κατάσταση τῆς ἔκστασης τοῦ Πνεύματος καὶ τῆς Ψυχῆς Ἡ «ἔκστασις», στὸ νόημα τοῦ Πλωτίνου, εἶναι «ἀπλωσις» τῆς Ψυχῆς μέσα στὸ Θεό, καὶ ἐνωσὴ τῆς μετὰ τὸ Θεὸ (Ἐνν. 6. 9. 11). Ἡ πνευματικὴ καὶ ψυχικὴ αὐτὴ ἐνωσὴ τοῦ Ἀνθρώπου μετὰ τὸ Θεὸ εἶναι «μέθεξις» τοῦ Ἀνθρώπου στὸ Θεό. Ἡ ἀλήθεια τοῦ Θεοῦ θεμελιώνεται ἀπάνω στὸ φῶς τῆς Ψυχῆς, στὴ στιγμή ποὺ ξαφνικὰ καὶ ἀστραφτερὰ φωτίζεται ἀπὸ τὸ φῶς τοῦ θείου Λόγου. Καὶ ἡ Ψυχὴ φωτίζεται ἀπὸ τὸ φῶς τοῦ θείου Λόγου, ὅταν ὁ Νοῦς αὐτοσυγκεντρώνεται μέσα στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸν του καὶ βυθίζει τὰ μάτια του μέσα στὸ πνευματικὸ ἐνόραμά του, ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὸν ἥλιο τοῦ Ἀπολύτου, καὶ ὅταν μέσα στὰ βάθη του σβήνουν τὰ πάντα καὶ πᾶν ὅ,τι δὲν εἶναι «μέθεξις», στὴν καθαρὴ νόηση, ποὺ μέσα στὰ βάθη τῆς λάμπει τὸ ὑπερούσιο φῶς τοῦ ἡλίου τοῦ θείου Λόγου.

Ὅπως στὴ θεολογία τοῦ Πλάτωνος, τὸ ἴδιο κι' ἐδῶ, στὴ θεολογία τοῦ Πλωτίνου, ὁ Θεός εἶναι τὸ ἀπόλυτο Ἀγαθόν. Καὶ ἀπὸ τὸ ἀπόλυτο Ἀγαθόν, τὸ Θεόν, ἐξαρτιέται καὶ παίρνει ὑπόσταση καὶ ὑπαρξὴ καὶ ζωὴ τὸ Πᾶν. Τὸ ἀπόλυτο Ἀγαθόν εἶναι ἀπόλυτα Ὁραῖο. Ἡ ἐνόραση τοῦ ἀπολύτου Ὁραίου ἀνεβάζει στὸ ἀπόλυτο Ἀγαθόν. Καὶ ὁ Θεός, ὡς τὸ ἀπόλυτο Ὁραῖο καὶ τὸ ἀπόλυτο Ἀγαθόν, εἶναι τὸ ὑψιστὸ ἀντικείμενο τοῦ ἔρωτος τῆς Ψυχῆς ὅλων τῶν ἐμψυχων κι' ἐμβίων ὄντων. Μοῖρα τῆς Ἀνθρώπινης Ψυχῆς ἡ ἀνάβαση, μετὰ τὸν ἔρωτα τοῦ ἀπολύτου Ὁραίου, τοῦ θείου Ὁραίου, καὶ τοῦ ἀπολύτου Ἀγαθοῦ, τοῦ θείου Ἀγαθοῦ, στὴ Θεότητα καὶ ἡ ἐνωσὴ τῆς μετὰ τὴ Θεότητα στὴν κατάσταση τῆς ἔκστασης τοῦ Νοῦ καὶ τῆς Ψυχῆς.

Γενικὰ ὁ Θεός, στὸ νόημα τῆς θεολογίας τοῦ Πλωτίνου, ὡς τὸ Ὑπερόν καὶ τὸ Ὑπερπλήρες, ἔχει ὅλες τὶς μεταφυσικὲς καὶ ὅλες τὶς ἠθικὲς ιδιότητες καὶ τελειότητες στὸ ἀπόλυτο, εἶναι ἄπειρη δύναμη καὶ πηγὴ δημιουργικῆς ἐνεργείας ἀπὸ σοφία, ἀπόλυτη ἀγαθότητα, ἀπόλυτη ὡμορφιά, ἀπόλυτη ἐλευθερία («ἐλευθεροποιος» ὁ Θεός. Ἐνν. 7.8.12). Ὁ Θεός εἶναι τὸ «ἀπόλυτο, ἄπειρο κι' αἰώνιο Πνεῦμα καὶ ὡς καθαρὸ πνεῦμα εἶναι ἀφθαρτος, ἀθάνατος.»

Ἡ κεντρικὴ θεωρία τῆς θεολογίας τοῦ Πλωτίνου εἶναι ἡ θεωρία τῆς δημιουργίας τοῦ Σύμπαντος, κατὰ τὸ σύστημα τῆς ἀπορροῆς καὶ ὑπερροῆς (Émaration).

Ἄλλ' ἢ θεωρία αὐτὴ τῆς ἀπορροῆς, πρέπει νὰ δμοιοποιηθῆ, δὲν εἶναι, στὰ μάτια μας, στὸ ὕψος τῆς θεωρίας τῆς θεολογίας τοῦ Πλάτωνος γιὰ τὴ δημιουργία τοῦ Κόσμου ἀπὸ τὴ Σκέψη—Βούληση—Πρόνοια τοῦ Θεοῦ τοῦ νὰ δημιουργηθοῦν τὰ πάντα «ὅ,τι μάλιστα παραπλήσια ἑαυτῶ» (Τιμ. 29 — 30). Ἴσως ἢ Ἰδέα τοῦ συστήματος τῆς «ἀπορροῆς» ἢ «ὑπερροῆς» τῆς θεολογίας τοῦ Πλωτίνου νὰ ὀφείλεται σ' ἐπίδραση τοῦ πνεύματος τοῦ κόσμου τῆς Ἀνατολῆς (Βραχμανισμός, Kabalah). Ἐπίσης σ' ἐπίδραση τοῦ κόσμου τῆς Ἀσίας ὀφείλεται καὶ ἡ μυστικιστικὴ ἀπόχρωση τῆς θεολογίας τοῦ Πλωτίνου. Ὁ Μυστικισμός εἶναι ἔξω ἀπὸ τὸν κόσμο τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ψυχῆς τοῦ κλασσικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ἡ Ἠθικὴ τοῦ Πλωτίνου βγαίνει ἀπὸ τὰ βᾶθη τῆς μεταφυσικῆς του καὶ θεμελιώνεται ἀπάνω στὴν ὑπερτατὴ ἀρχὴ τῆς κλασσικῆς Ἑλληνικῆς Μεταφυσικῆς, τὴν ἀρχὴ τῆς ὁμοίωσης τοῦ Ἀνθρώπου μὲ τὸ Θεὸ («θεῶ ὁμοιωθῆναι» (Ἐγνεαδ. Ι.2.Ι.3, Πλάτων Θεαίτ. 176B, Πολιτ. 613 AB) καὶ ἀκόμα πρὸ πέρα τῆς ἔνωσης μὲ τὸ Θεό.

B. ΝΕΩΤΕΡΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ.

I. Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ 17ου ΚΑΙ 18ου ΑΙΩΝΑ.

1. DESCARTES. Τὸ κεντρικὸ πρόβλημα τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας, στὴν πρώτη στιγμὴ της, ἦταν τὸ κοσμολογικὸ πρόβλημα. Τὸ ἀνθρωπολογικὸ πρόβλημα δὲ Ἀρχαῖος Ἑλληνικὸς Κόσμος ἔβλεπε ὡς μέρος τοῦ γενικοῦ προβλήματος τοῦ ὄντος, τοῦ ὄντολογικοῦ ἢ κοσμολογικοῦ προβλήματος. Στὸ φῶς τῆς φωτισμένης καὶ ὀρθῆς Φιλοσοφίας δὲ Ἀνθρώπος εἶναι μέρος τοῦ Κόσμου καὶ συνεπῶς τὸ φῶς τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ προβλήματος, τοῦ προβλήματος τῆς οὐσίας καὶ τῆς μορφῆς τοῦ Ἀνθρώπου μέσα στὸν Κόσμο, δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ζητηθῆ παρὰ μόνο μέσα στὸ φῶς τοῦ κοσμολογικοῦ προβλήματος. Ἀπὸ τὸ πνεῦμα αὐτὸ ἔβγαλλνε ἡ πρώτη καὶ πρὸ θεμελιακὴ ἀρχὴ τῆς Μεταφυσικῆς τοῦ Ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ Κόσμου, ἡ ἀρχὴ τῆς ἀπόλυτης ἐνότητος καὶ ἁρμονίας τοῦ Κόσμου καὶ τοῦ Ἀνθρώπου, τοῦ Μακροκόσμου καὶ τοῦ Μικροκόσμου. Σὲ ἀπόλυτη ἁρμονία μὲ τὴν ἀρχὴ αὐτὴ δὲ Ἀνθρώπος εἶναι ἓνας καθρέφτης τοῦ Σύμπαντος. Ἡ Ψυχὴ τοῦ Κόσμου καὶ ἡ Ψυχὴ τοῦ Ἀνθρώπου εἶναι μιὰ καὶ ἡ αὐτὴ ψυχὴ. Συνέπεια τῆς κοσμοθεωρίας αὐτῆς εἶναι ὁ κύριος χαρακτήρας τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας, ὁ χαρακτήρας τῆς ἀπόλυτης Ἀντικειμενικότητος της.

Ἀντίθετα δὲ κύριος χαρακτήρας τῆς Νεώτερης Εὐρωπαϊκῆς Φιλοσοφίας εἶναι ὁ κύριος χαρακτήρας τῆς ἰθροσκείας τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὁ χαρακτήρας τῆς ἀπόλυτης Ὑποκειμενικότητος. Τὸ κεντρικὸ καὶ κύριον πρόβλημα ὅλης τῆς Νεώτερης Εὐρωπαϊκῆς Φιλοσοφίας εἶναι τὸ πρόβλημα τοῦ Ὑποκειμένου, τοῦ Ἀνθρώπου, τὸ ἀνθρωπολογικὸ πρόβλημα. Ἡ Φιλοσοφία τοῦ